

A héber nyelv története

BMA-HEBD-201

Biró Tamás

*Koltai Kornélia
korábbi diáinak
felhasználásával!*

6. A proto-hébertől a klasszikus héberig:
Történeti-összehasonlító nyelvészet 2 (hullámmodell)

2022. március 23.

Technikai apróság

- 5 pont / beadandó feladat
- Extra „feladat”, hogy beírhassem az eddigi pontokat
- Visszajelzés: lehet, hogy közös emailben.

Az óra anyagának irodalma

+ Haladjanak a Rabin olvasásával!

- Sáenz-Badillos, Angel, *A History of the Hebrew Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 50–68. o.
- Dobos Károly, Sém fiai. *A sémi nyelvek és a sémi írásrendszerek története* (Budapest: Pázmány Egyetem eKiadó és Szent István Társulat, 2012), 111–116., 129–147., 164–171. o.
- Steinberg, David, *History of the Ancient and Modern Hebrew Language* (e- Book, 2011, „Linguistic Changes...”)

Izrael nevének legkorábbi említése, a népcsoport felbukkanása a térségben

- Izrael név felbukkanása:

- Mernaptah fáraó (i. e. 1213–1203) sztéléje (nem világos, milyen konnotáció)

- Etnogenesis-elméletek:

- *Albright-Bright*: hódító háború eredménye
- *Noth-Alt*: nomád csapatok békés beszivárgása
- *Mendenhall-Gottwald*: társadalmi átrendeződés következménye
- *Finkelstein*: bronzkorban nomadizálódott népesség nagyarányú letelepedése
- → Izrael mint Kánaán területén, a többi kánaáni csoporttól elkülöníthető sajátos kultúra és etnikum: a vaskor folyamán

Önreflexiók az eredetre, a nyelvre

- Deut. 26, 5 (RÚF)

„Te pedig ezt mondd Istenednek, az Úrnak a színe előtt: *Bolyongó arámi volt az őszám, aki lement Egyiptomba, és jövevény volt ott kevesedmagával, de nagy, erős és hatalmas néppé lett ott.*”

- Gen 31, 47 (RÚF)

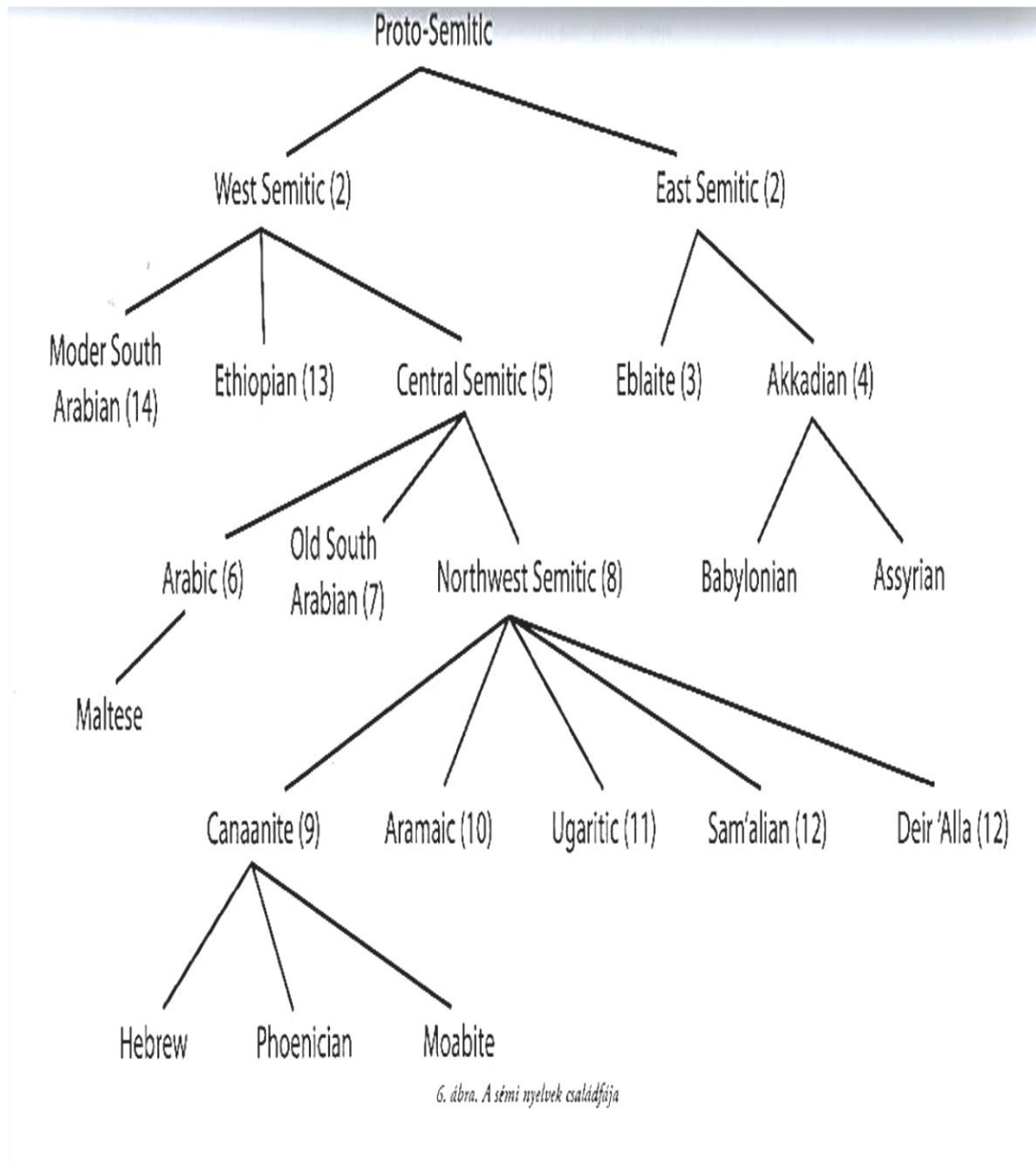
„Azután elnevezte azt Lábán *Jegar-Száhadútának*, Jákób pedig elnevezte *Gal-Édnek.*”

- Jes 19, 18 (RÚF)

„Azon a napon öt olyan város lesz Egyiptomban, amely *kánaáni nyelven* beszél, és a Seregek Urára esküszik.”

- 2Kir 18, 26; 28. Jes 36, 11; 13 (RÚF)

„...Ne beszélj velünk *júdai nyelven...*”; „...kiabálva kezdett el beszélni *júdai nyelven...*”

6. ábra. A sémi nyelvek családfája

A sémi nyelvek családfája. Forrás: Dobos Károly, *Sém fiai*, 63. o., vö. Rubin, 2008, 62. o.

A héber nyelvtörténet kezdetei / előzményei (?): i. e. II. évezred

- i. e. II. évezred, Kánaán : Amarna-levelek
  - akkád lexikai elemek és morféimák kánaáni nyelvtani szabályok szerinti használata, bizonyos szabályok figyelmen kívül helyezése
  - akkád elemek kánaáni nyelvű magyarázatai (ún. kánaáni glosszák)
  - szabályos akkád, szabályos kánaáni alakok

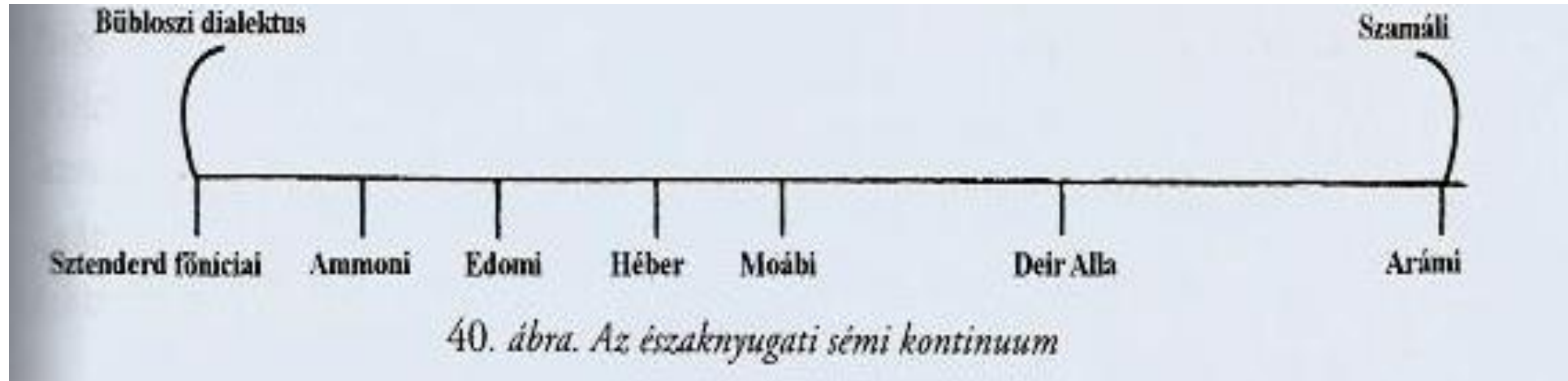
(Eva von Dassow, 2004: *alloglottográfia – kánaáni nyelv, az ékírás felhasználásával*)

A héber nyelvtörténet kezdetei /
előzményei (?):
i. e. II. évezredi ÉNY-i sémi nyelvemlékek

- Ugarit
- Deir Alla-i (bibliai Gilgál, ill. Szukkot) késő bronzkori táblák
- Proto-kánaáni emlékek:
  - Izbet Szarta-i osztrakon
  - Lákisi kerámiaváza

Az i. e. I. évezredi ÉNY-i sémi dialektuskontinuum

Forrás: Dobos Károly, *Sém fiai*, 146. o., vö. GARR, 2004², 205–241. o.

Nyelvtörténeti korszakolás: a kezdetektől a klasszikus héberig

- proto-héber (i. e. II. évezredre „nyúlik vissza”)
- preklasszikus: archaikus héber költészet, feliratos forrásanyag nyelve (i. e. I. évezred elejétől i. e. 7–6. sz.-ig)
- klasszikus (i. e. 7–6. sz.)

Az archaikus héber költészet

- A datálás problémája:
  - területi elhelyezkedés, műfaji kötöttségek
  - inkább É, areális hatás: arámi
  - a versek nyelve mindig „más”
- Besorolás:
  - Ex 15
  - Bír 5
  - Gen 49
  - Deut 33
  - Deut 32
  - Num 23–24
  - Ps 68 + egyéb korai zsoltárok

Az archaikus héber költészet: morfológiai sajátosságok

- 3. sz. birtokos szuff. -מוּ
- E/2. sz. fem. szuff. -כִּי
- E/3. masc. szuff. הַ az וְ helyett
- T/3. masc. szuff. יְהוּ az יוֹיְהוֹּּ helyett
- *inf. abs.* időhatározói értelemben
- „energikus” formák használata (*-energicum*) (Ex. 15:2) וַאֲרַמְּנָהוּ
- זוֹ / זֶה / זֶה־ vonatkozónévmási használata
- שֶׁ- / שֵׁ- vonatkozónévmási használata (Bír 5:7) שֶׁקָּמְתִי ('amikor felkelsz')
- בְּלֹ a לֹא tagadószó helyett

Az archaikus héber költészet: morfológiai sajátosságok

- a מן határozatlan vagy kérdőnévmási használata (Deut. 33:11) מן־יִקוּמוּן ('bárki, aki felkel')
- ősi esetvégződésesek בְּנוּ צֶפֶר (Gen 49:11) בְּנוּ אֶת־נֹו (Num 23:18) אֵימָתָה (Ex 15:16)
- qal passzív יוֹלָד (pl. Deut. 33:)
- -t- infixumos igék példája (Deut. 33:3) הֵם תִּכְבוּ (egyben: *himtakku* – 'földre borultak')
- a -t mint az E/3. fem. igei személyvégződés אֵזְלָת (pl. Deut. 32:36)

Az archaikus héber költészet: morfológiai, szintaktikai sajátosságok

- határozott névelő ritka, ha igen, akkor speciális mutatónévmási erővel bír (er. *deiktikus* partikula): הַגֵּבֶר (‘az a bizonyos férfi’, Id. Num. 24.)
- *prefixum-konjugáció*: *préteritum* jelölésre
- prepozíciók, pl. -לְ vocativusi jelentésben, -אֵת ritka, speciális
- *status constructus* szerkezetek gyakoriak
- partikulák ÉNY-i sémi nyelvekben szokásos használata, ritka előfordulás
- → aszindetikus mondatok túlsúlya (vonatkozónévmás sem gyakori), nominális mondatok túlsúlya

Exkursus

- i. e. II. évezred:
- *yaqtulu – indicativus imperfectum*
- *yaqtula – subjunctivus*
- *yaqtul – jussivus*
- *yaqtul – preteritum*

Forrás: Arnold–Choi, *Syntax...*, 57. o.

Az archaikus héber költészet: a lexikon sajátosságai

- igék preferenciája:
- חוה pi. (אמר ↔), חוה hi. (שמע ↔), און (ראה ↔), חוה (חיה ↔),
(בוא ↔), אתה (נטע ↔), שתל (חיה ↔),
מחץ (ברא ↔), קנה (הלך ↔), צעד (עשה ↔), פעל
(hi. נכה ↔)
- főnevek preferenciája:
- (אדם ↔) אנש / גבר, (הרף ↔) ארח, (הבר ↔) אמר,
(זהב ↔) חרוץ, (אכל ↔) טרף

Az archaikus héber költészet: a lexikon sajátosságai

- „szokatlan” jelentések (más sémi, ÉNY-i sémi nyelvekben adatolt jelentések)
- סֹתְתָה ('palástja'), שָׂדֵי ('mező'), רִבֵּעַ ('por'), צְרִיִּים ('hegyek'), נְחָלִים ('pálmák'), דָּרַךְ ('kormányoz'), פִּכְבּ ('leszármazott'), מַחֵץ / מַחֵק ('üt', 'elpusztít')
- → izoglosszák jelenléte

Epigrafikus héber: dokumentált feliratos anyag az i. e. 10. sz.-tól

- **i. e. 10. sz. Gézeri *parasztnaptár***

tartalom:

- mezőgazdasági munkák elvégzésének rögzített ideje?
- iskolai gyakorlásra feladott munka?
- fogadalmi tábla?

az írás és a nyelv sajátosságai:

archaikus írás, „ősibb” dialektus, mint a kl. héber, nincs névelő, É-i nyelvjáráshoz hasonló formák, dualis?

- **i. e. 9. sz. Sinaj-fsz.: *tálon lévő felirat***

- **i. e. 9. sz. Tell Qaszile: *osztrakonok***

Epigrafikus héber: dokumentált feliratos anyag az i. e. 10. sz.-tól

- **i. e. 8. sz. Kuntillet Adzsrúdi feliratok**

tartalom:

fogadalmi feliratok, női istenség YHWH mellett: Asera

- **i. e. 8. sz. Szamáriai osztrakonok**

tartalom:

gazdasági följegyzések a szamáriai udvar olaj- és borküldeményeiről

az írás és a nyelv sajátosságai:

redukált diftongusok, nun-asszimiláció, ősi femininum-végződés

- **i. e. 8. sz. Siloam-felirat**

tartalom:

Jeruzsálem vízellátó rendszerének bővítése, a felirat a rendszer kiépítésének utolsó fázisát rögzíti

az írás és a nyelv sajátosságai:

materek megjelenése szóvégen

Epigrafikus héber: dokumentált feliratos anyag az i. e. 10. sz.-tól

- **i. e. 8. sz. *Sebna, a magas rangú tisztviselő sírfelirata***

tartalom:

sírfelirat, Sebnáé (vö. Jes. 22,15)+ágyasáé, átok

- **i. e. 7. sz. *Hinnom-völgyi amulettek***

tartalom:

egyiken a bibliai Ároni áldás (Num. 6,24–26)

- **i. e. 7. sz. *Murabba'at-palimpszeszt***

tartalom:

a legősibb papíruszon levéltöredékek, gazdasági jellegű szövegek

Epigrafikus héber: dokumentált feliratos anyag az i. e. 10. sz.-tól

- **[i. e. 6. sz. Lákisi osztrakon**

tartalom:

Jeruzsálem elestét megelőző években Azékával az utolsó vágvár (vö. Jer. 34, 7)

az írás és a nyelv sajátosságai:

materek megjelenése szó közepén

- **i. e. 6. sz. Aradi osztrakonok**

tartalom:

Jeruzsálem első ostroma előtti időszakból, adminisztrációs szövegek, zsoldos katonáknak kiosztott élelmiszeradag stb.

az írás és a nyelv sajátosságai:

szó belseji materek, szó végi h : sing. névszók

- **i. e. 6. sz. Azor**

tartalom:

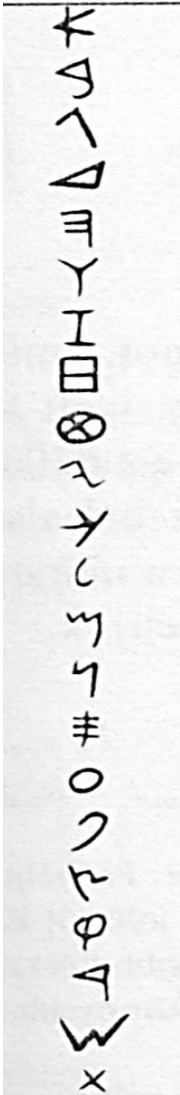
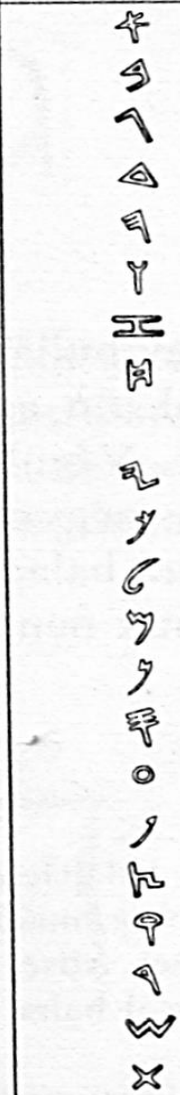
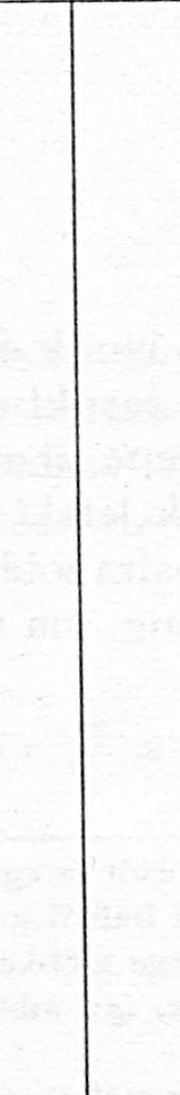
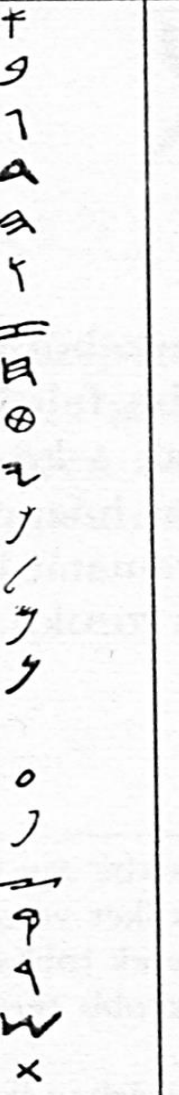
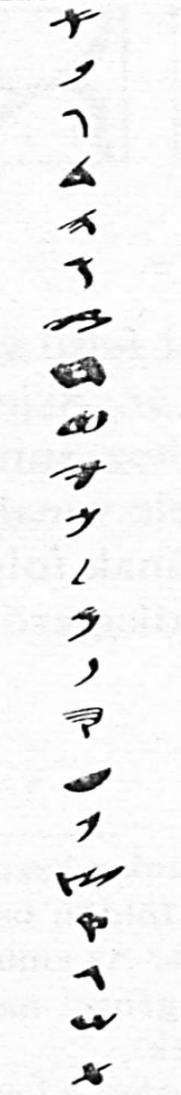
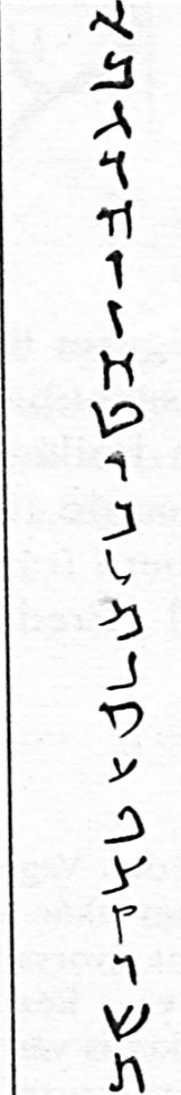
temetői graffitik]

Epigrafikus héber:
dokumentált feliratos anyag az i. e. 10. sz.-tól

Összefoglalás:

- hangtani-morfológiai sajátosságok archaikusak, az É-i dialektust idézi, írás: paleo/ősi héber
- szókincs: részben alátámasztja a bibliait, *Gézer*: עֶצֶר (HB: מַעְצָר 'sarló'), *Siloam*: זֶדָה 'repedés/hasadás', 'szűk hely', 'tűz/hév', 'fúrás', *Lákis*: כְּלָב 'szolga', *Azor*: אֲמָה 'magasrangú női udvaronc'
- szókincs: részben más jelentések, *Arad*: עוֹד 'maradék'

Írások a különböző korszakokból származó és különböző kánaáni nyelveken íródott nyelvemlékekről

Karatepe föníciai)	Mesa-sztélé (moábi)	Siloám- felirat	Lákis	Qumrán 1QpHab	moderr
e. VI. sz.	i.e. IX. sz.	i.e. VIII. sz.	i.e. VI. sz.	i.sz. I. sz.	2009.
					

Hang- és alaktörténet: a legfontosabb változások lezajlása a klasszikus korszakra, vö. Steinberg, 2011

- diftongusok monoftongizálódása (hangsúlytalan szótagban)
- interdentalisok változásai
- az *e* kialakulása
- a kánaáni hangtörvény lezajlása
- a szó végi vokálisok lekopása
- a szó eleji [w] > [y]
- a [n] asszimilációja → geminálódás
- a [t] *femininum*-végződés fokozatos eltűnése igéknél, főneveknél

Hang- és alaktörténet: a legfontosabb változások lezajlása a klasszikus korszakra, vö. Steinberg, 2011

- a kauzatív *hif'il* kialakulása, a *šaf'él* eltűnése
- a határozott névelő használatának kialakulása, elterjedése
- az *'ašer* vonatkozó névmás kialakulása
- a *cohortativusok* kifejlődése
- a *préteritum yaqtul* felcserélése *szuffixum-konjugációval*
- a [ki] > [ti] az E/1. *szuffixum-konjugációban*

A klasszikus korszak nyelvi adatai

→ a következő alkalommal!

Házi feladat:

kiválasztani egy archaikus költeményt,

kiszótározni és

szisztematikusan összegyűjteni az archaikus (és /
vagy „szokatlan”) nyelvi sajátosságait.

Történeti nyelvészet (folytatás):

nyelvi családja rekonstrukciója

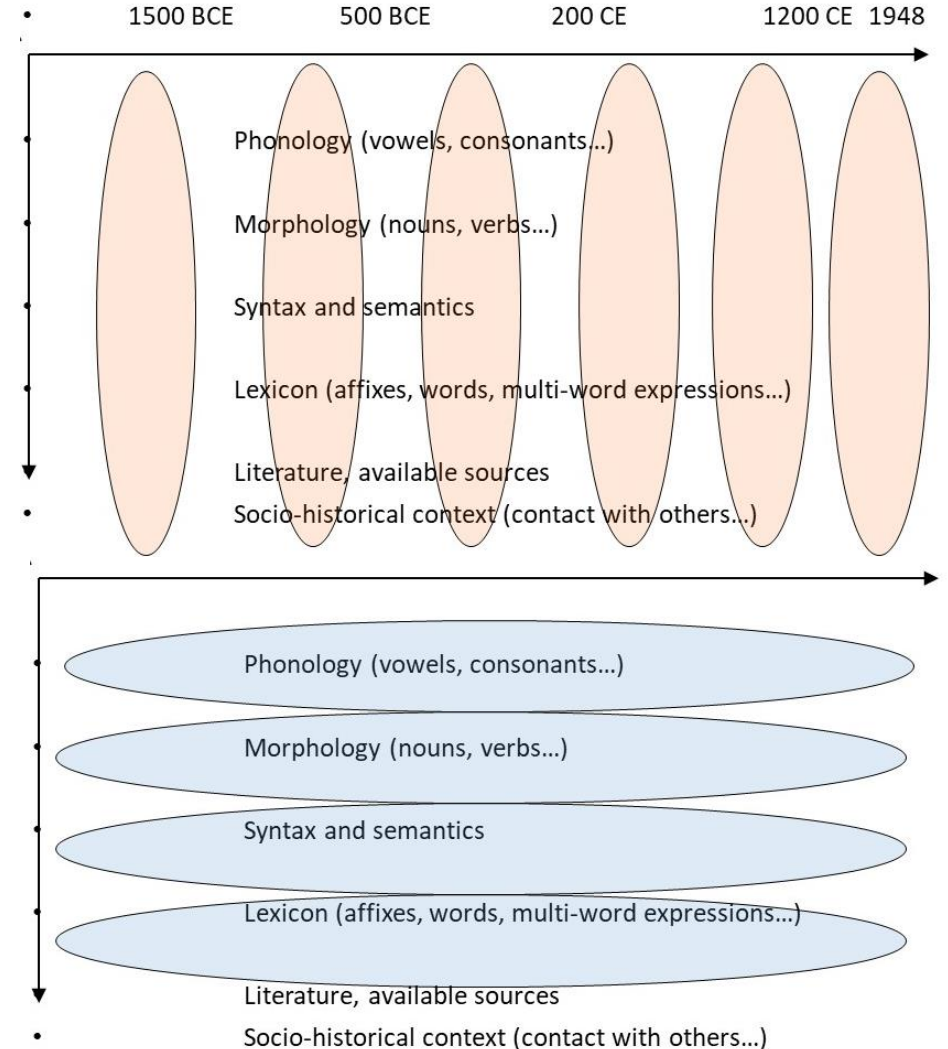
Két szemlélet a nyelvészetben

1. Szinkrón szemlélet:

nyelvtipológia, hasonlóság alapján
történi *klaszterelemzés*.

2. Diakrón szemlélet:

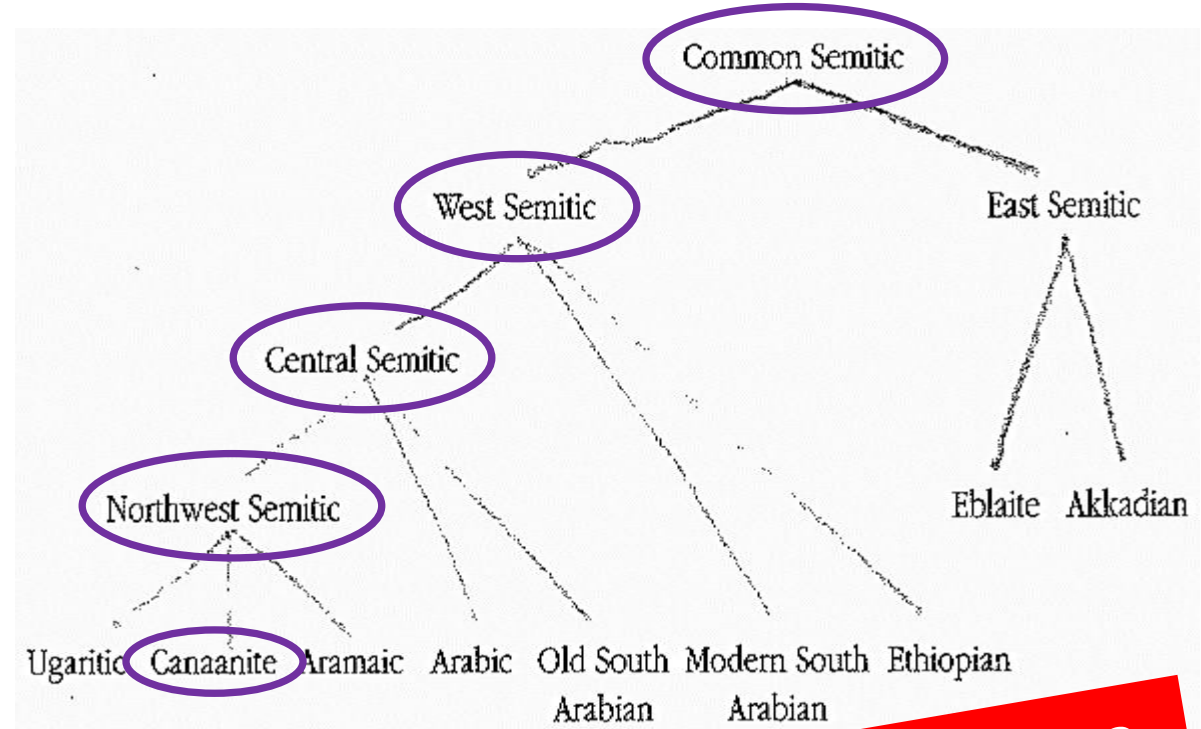
történeti narratíva a nyelvet beszélő populációk
sorozatos szétválásáról, a biológiai evolúció
(fajképződés) analógiájára.

Narratíva a nyelvészetben

- „Naiv családfamodell”:
  - a nyelvet beszélő nép fokozatos osztódása
  - Vö. fajképződés (ang. *speciation*) a biológiai evolúció során
- A sémi nyelvek családfája a héberre vonatkozóan a következő narratívát sugallja:

*Kezdetben vala a „proto-sémi nép/nyelv”,
a „proto-nyugati sémi nép/nyelv”,
a „proto-centrális sémi nép/nyelv”,
a „proto-északnyugati sémi nép/nyelv”,
a „proto-kánaánita nép/nyelv”,
a héber nép/nyelv.*

HOGY JUTUNK EL IDE?

*amelyből kivált
amelyből kivált
amelyből kivált
amelyből kivált*

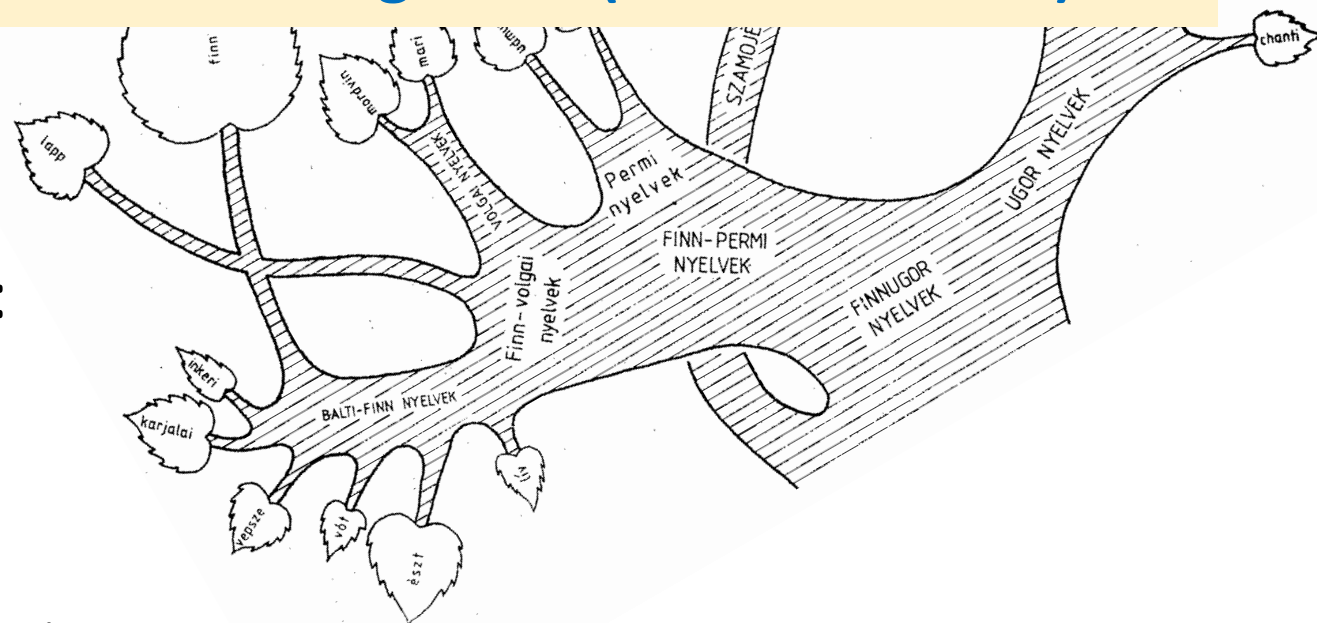

Miről szól egy „családfa”?

Ha az A, B,... nyelvek rokonok, akkor

- van egy **közös ősök**, amit szeretnénk (legalább részben) **rekonstruálni**;
- valamint a közös ősből valahogy kifejlődtek a leánynyelvek, és ezt a **fejlődést** is szeretnénk **megérteni (→ NARRATÍVA)**.

- Diakrón szemlélet:
leszármazás narratíva
- „Nyelvek családfája” metafora:
  - Szülők (egy vagy több?)
  - Gyermek, testvérek?

Egy családfa felrajzolása

*Előző diasoron: hangkészlet,
szókészlet és morfológia
rekonstrukciója a közös ősből.*

Ha az A, B,... nyelvek rokonok, akkor

- van egy **közös ősök**, amit szeretnénk (legalább részben) **rekonstruálni**;
- valamint a közös ősből valahogy kifejlődtek a leánynyelvek,
és ezt a **fejlődést** is szeretnénk **megérteni (→ NARRATÍVA)**.

Melyik családfa mondja el legvalószínűbb narratívát?

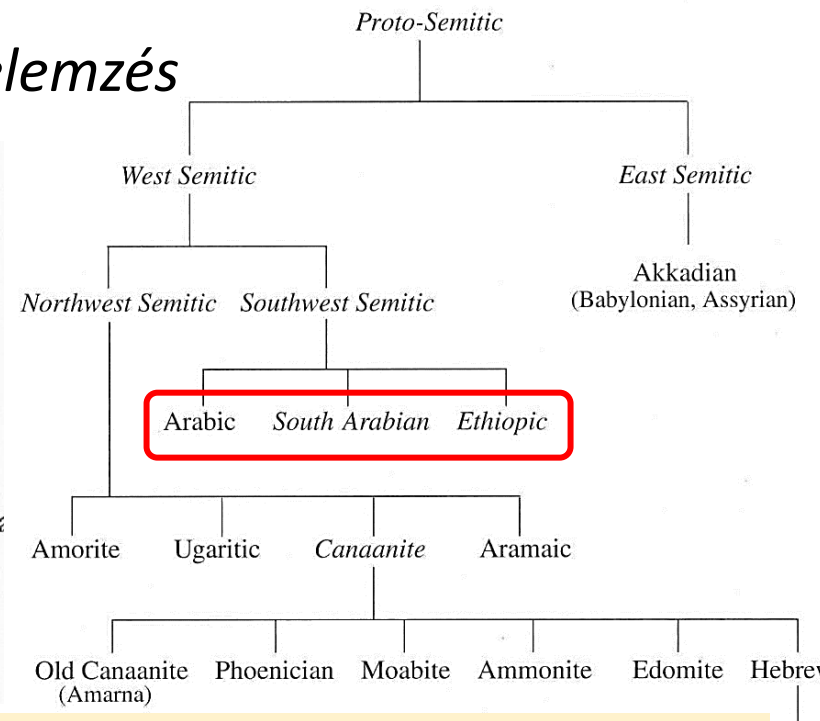
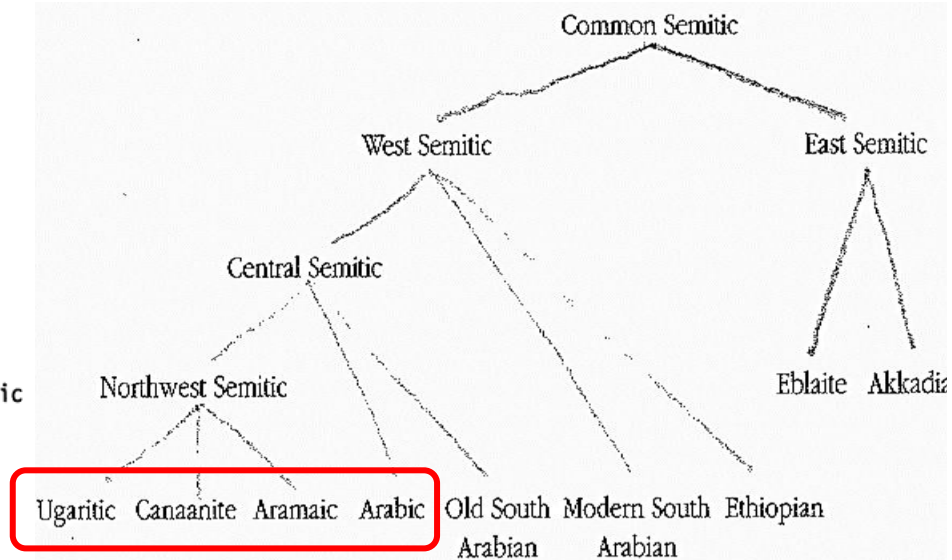
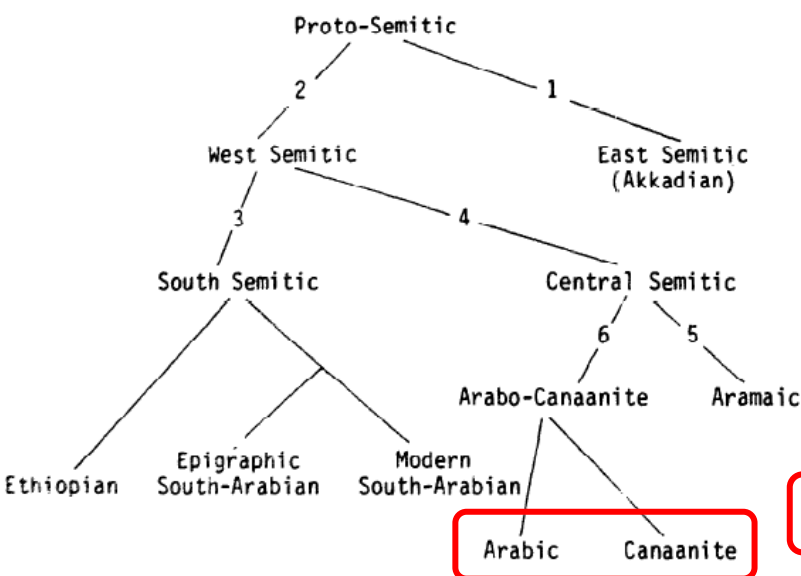
- Ockham borotvája: az a narratíva a valószínűbb, amelyik kevesebb feltevéssel él.
- Bizonyos nyelvi változások valószínűbbek, gyakoribbak, más változások kevésbé.

Legvalószínűtlenebb: ugyanaz a nyelvi jel (hangalak + jelentés v. funkció) egymástól függetlenül két nyelvben is megjelenik.

Példa: az arab besorolása: észak vagy dél?

- Szinkrón szemlélet: (tipológiai) hasonlóságok klaszterelemzés

Arabban: van határozott névelő akárcsak a héberben

perf. Sg1: **-ku> -tu (> hb. -ti)*
akárcsak héberben, arámiban

van tört többesszám és **[p]>[f]*
akárcsak a déli sémi nyelvekben

- Diakrón szemlélet: Melyik narratíva a legvalószínűbb? Melyik megfigyelést kell fokozatos differenciálódásként magyaráznunk, és mire találunk más magyarázatot?

Családfamodell: összefoglalás

- Szinkrón nyelvészet: a nyelv állapota adott időpontban
családfa = tipológia, csoportosítás, a hasonlóság mértéke alapján
- Diakrón nyelvészet: a nyelv változása időben
családfa = narratíva a nyelvek fokozatos differenciálódásáról:
ágak szétválása egy hipotetikus közös ősből kiindulva.
- Történeti-összehasonlító nyelvészet: mi a legplauzibilisebb narratíva?
- Fontos: a nyelvek története $\neq$ a nyelvet beszélő népek történetével,
vagy a nyelvet beszélő nép kultúrájának, stb. a történetével!

Családfamodell

• Szinkrón nyelvészet: a
családfa = tipológia

• Diakrón nyelvészet: a nyelv változása időben
családfa = narratíva a nyelvek fokozatos differenciálódásáról:
ágak szétválása egy hipotetikus közös ősből kiindulva.

• Történeti-összehasonlító nyelvészet: mi a legplauzibilisebb narratíva?

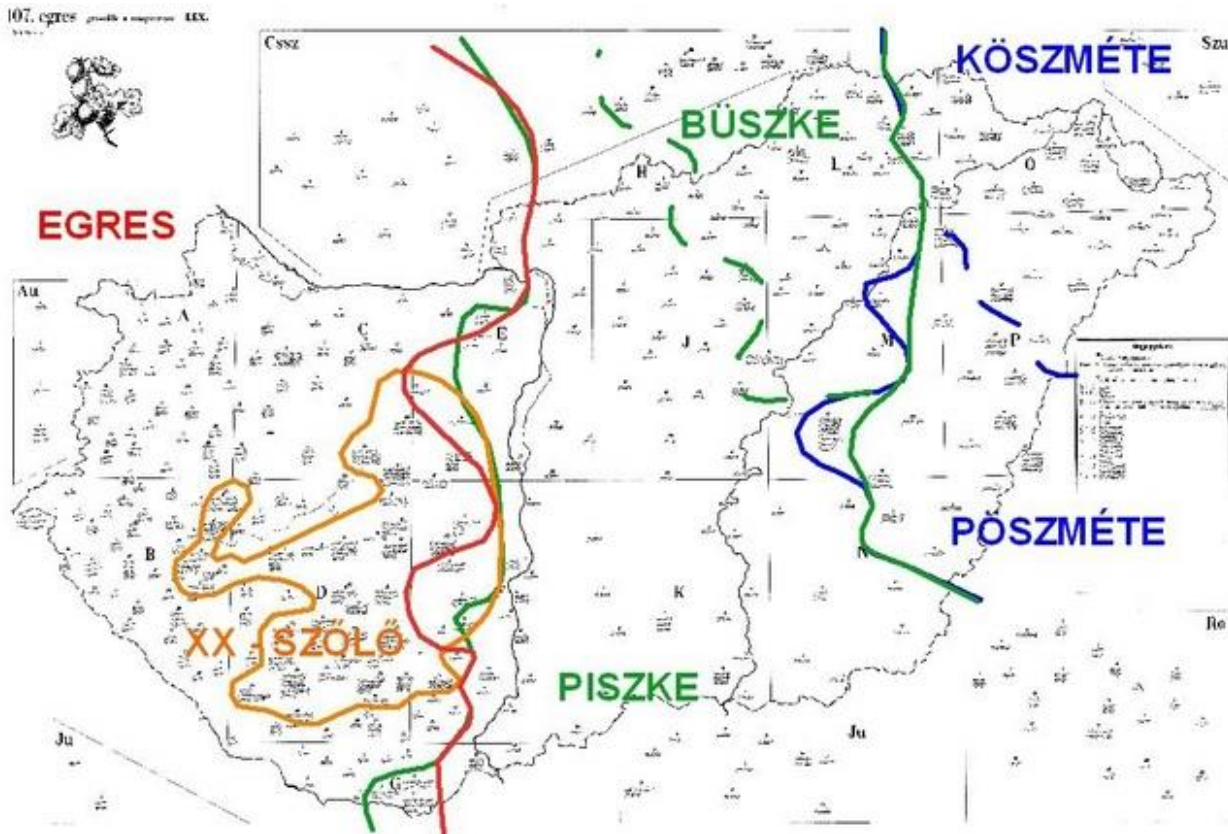
• Fontos: a nyelvek története $\neq$ a nyelvet beszélő népek történetével,
vagy a nyelvet beszélő nép kultúrájának, stb. a történetével!

- Homogén kiindulási pontot feltételez.
- A családfán: mai, megfigyelt nyelvek + írott forrásokból ismert nyelvek + rekonstruált, hipotetikus nyelvek.
- Biológiai analógia (Darwin).
- Divergens, azaz szétágazó családfa („Ábrahám és Lót”).
- Nem feltételez későbbi interakciót a nyelvek között.

Az izoglosszáktól a családfáig

Izoglosszák

Izoglossza: földrajzi határ, amely valamely nyelvi változó két értékét választja el egymástól. Például egy fonéma két kiejtését, egy lexéma két alakját, stb.

Családfa – néhány izoglossza

Előző diasoron:

	arab	arámi	héber	ugariti	akkád	geez
* $\bar{a}$ >	$\bar{a}$	$\bar{a}$	$\bar{o}$	$\bar{a}$	$\bar{a}$	$\bar{a} / a$
* $\underline{t}$ >	$\underline{t}$	t	$\check{s}$	$\underline{t}$	$\check{s}$	$\check{s} / s$
főnévragozás	van	nincs	nincs	van	van	nincs
szuffixragozás Sg. 1	- <i>tu</i>	- <i>et</i>	- <i>ti</i>	-T	- <i>āku</i>	- <i>kū</i>
szuffixragozás Sg. 2m	- <i>ti</i>	- <i>t(ā)</i>	- <i>ta</i>	-T	- <i>āta</i>	- <i>ka</i>
szuffixragozás Sg. 2f	- <i>ta</i>	- <i>tī</i>	- <i>t</i>	-T	- <i>āti</i>	- <i>kī</i>
határozott főnév	<i>al-</i>	- $\bar{a}$	<i>ha-</i>	∅	∅	∅?
tört többes szám	van	nincs (?)	nincs (?)	nincs (?)	nincs (?)	van

fonológia

morfológia

- Hasonlóbb nyelvek közelebbi rokonok, de...
- ... a családfa egy történetet is elmesél.

Izoglosszák az északnyugati sémi nyelveknél

	főnévragozás: esetek	határozott főnév jelölve	* <i>ā</i> >
<i>Ugariti</i>	van	nem	<i>ā</i>
<i>Ókánaáni (Tel-Amarna)</i>	van	nem	<i>ō</i>
<i>Héber</i>	nincs	igen	<i>ō</i>
<i>Arámi</i>	nincs	igen	<i>ā</i>

Mi a „helyes” csoportosítás:

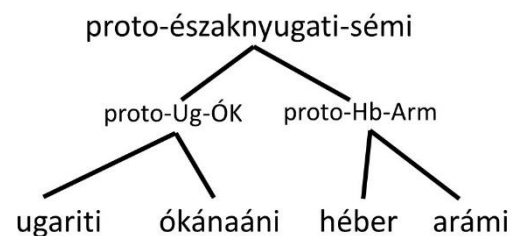
vagy   ugariti nyelv és a Tel-Amarna-i glosszák nyelve   vs.   héber és arámi,
                                 héber   és Tel-Amarna (= ókánaáni nyelv)   vs.   ugariti és arámi   ?

NE LAPOZZON!

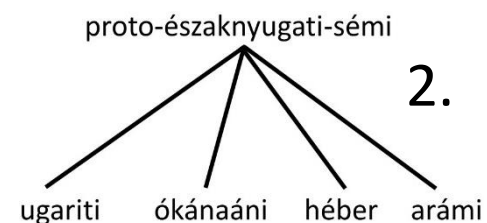
Izoglosszák az északnyugati sémi nyelveknél

Néhány lehetséges (de a tudomány által elvetett) narratíva a sok lehetőség közül:

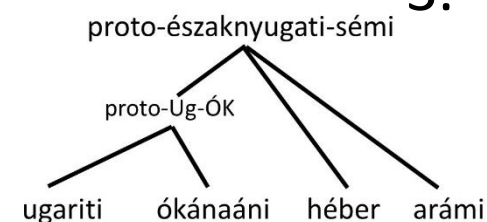
1. A proto-ény-sémiben nem volt főnévragozás, és a határozottságot sem jelölte. Ez a nyelv kettészakadt. Az egyik ágban, az ug. és az ÓK közös ősében, kialakult a főnévragozás. A másik ágban, a hb. és az arm. közös ősében, kialakult a határozottság jelölése. Majd mindkét ág egyik alágában, az ÓK-ban és a hb-ben – egymástól függetlenül – [ō] hanggá változott a protosémi *[ā].

2. A proto-ény-sémiben volt főnévragozás, a határozottságot jelölte. Ez a nyelv négy nyelvre szakadt, és a négy ág más és más irányba fejlődött tovább.

3. A proto-ény-sémiben nem volt főnévragozás, de a határozottságot jelölte. Három ágra szakadt. Az ÓK és az ug. közös ősében létrejött a főnévrag. és eltűnt a határozottság jelölése. Stb.

4. ...

Izoglosszák az északnyugati sémi nyelveknél

	főnévragozás: esetek	határozott főnév jelölve	*ā >
<i>Ugariti</i>	van	nem	ā
<i>Ókánaáni (Tel-Amarna)</i>	van	nem	ō
<i>Héber</i>	nincs	igen	ō
<i>Arámi</i>	nincs	igen	ā

Mi a „helyes” csoportosítás:

ugariti nyelv és a Tel-Amarna-i glosszák nyelve vs. héber és arámi,
vagy héber és Tel-Amarna (= ókánaáni nyelv) vs. ugariti és arámi ?

Vegyük észre: 2. évezredi nyelvek vs. 1. évezredi nyelvek!

Javasolt „narratíva”: a héber és Tel-Amarna önálló ágat képvisel (kánaáni nyelvek), mert **feltételezett közös ősökben** lezajlott a *ā > ō hangváltozás, szemben az arámival és az ugaritival. A 2. évezredben még volt esetrendszer, az első évezredi nyelveknél már lekopott. De az 1. évezred elején a térségen végigsöpört egy **innovációs hullám**: az egymástól rég szétvált nyelvekben kialakult a főnév határozottságának a jelölése.

Izoglosszák a centrális sémi nyelveknél

	szuffixragozás: Sg 1.	szuffixragozás: Sg 2m.	szuffixragozás: Sg 2f.
<i>Arab</i>	<i>-tu</i>	<i>-ta</i>	<i>-ti</i>
<i>Tiberiasi héber</i>	<i>-tī</i>	<i>-tā</i>	<i>-t</i>
<i>Szamaritánus héber</i>	<i>-ti</i>	<i>-tā</i>	<i>-ti</i>

Mi a „helyes” csoportosítás? Mi a legvalószínűbb narratíva?

Izoglosszák a centrális sémi nyelveknél

	szuffixragozás: Sg 1.	szuffixragozás: Sg 2m.	szuffixragozás: Sg 2f.
<i>Arab</i>	<i>-tu</i>	<i>-ta</i>	<i>-ti</i>
<i>Tiberiasi héber</i>	<i>-tī</i>	<i>-tā</i>	<i>-t</i>
<i>Szamaritánus héber</i>	<i>-ti</i>	<i>-tā</i>	<i>-ti</i>

Mi a „helyes” csoportosítás? Mi a legvalószínűbb narratíva?

Javasolt narratíva: A **tiberiasi héber** (= bibliai héber, ahogy azt a tiberiasi maszoréták által vokalizált szövegből ismerjük) és a *szamaritánus héber* (= ahogy a Tóra szamaritánus szövegvariánsát a szamaritánus közösség [ma] kiejti) közeli rokonok. **Közös ősök** a bibliai korban beszéltek, de legalábbis irodalmi célra használt **történelmi héber**. Az arab jóval távolabbi **rokon**. A Sg 2f. végződés a három nyelv **közös őse**ben -ti volt, a bibliai kor történelmi héberében már csak -t. A szamaritánus héberben talán arámi vagy arab **hatásra** lett ismét -ti.

A családfamodell határai: közös ős vagy kölcsönzés?

Hasonlóság mert közös ős vagy mert későbbi kölcsönhatás?

- Néha egyértelmű:
  - arab > IH *falafel*.
  - Standard Average European > IH *telefon*, arab *tilifūn*.
- Néha nagyon nem!
  - Arámi és RH –ūt képző?
  - Arámi és RH: az *infinitivus absolutus* eltűnése (háttérbe szorulása).

Valószínűségek: Id. a filogenetikai módszereknél.

P (jelölt forma eltűnése egymástól függetlenül) > P (azonos morfolexikai innováció)

- PreCBH: arámi hatás vagy északnyugati sémi dialektuskontinuum?

A családfamodell határai

- A nyelvek korát is vegyük figyelembe!

*Két nyelv közötti hasonlóság oka
persze mindig lehet a véletlen is.
De igyekszünk más magyarázatot
keresni, ha tudunk.*

- A későbbi nyelvekben – hasonló folyamatok akár egymástól függetlenül is, vagy mert univerzális tendencia, vagy mert a hasonló nyelvek „belső logikája” ugyanazt kívánja:
  - ✓ hangtani kopás: például hangsúlytalan szótagokban univerzális jelenség;
  - ✓ a morfológiai paradigmák egyszerűsödése, analógiás hatások;
  - ✓ „nehéz” (univerzálisan „jelölt”, *marked*) fonémák eltűnése;
  - ✓ ...
- Lexikai és morfológiai innovációk egybeesése (hasonló hangalak hasonló jelentést vagy funkciót vesz fel) ritkán a véletlen műve: leginkább közös ős (→ családfamodell) vagy közös újítás (→ **hullámmodell**).

Köszönöm a figyelmet!